

Uppfostran och Utbildning

I.Enkvist

24/3 2007

Att det var bättre för en gammal klyscha som ledsagat mänskligheten sedan tidernas begynnelse. På senare tid har denna klyscha fått konkurrens av dess motsats, nämligen att det är bättre nu än för. Att det moderna är alltid överlägset det omoderna. När det gäller bildning har bildningseliterna alltid beklagat tidernas fall, hur bildningsnivån överhuvudtaget har sjunkit, hur kulturen lider och urholkats. Det är detta som gjort det så lätt att avfärda varningstrop på skolans accelererande fall. Varför ta något på allvar som tydligen har gått om inte i tusentals i alla fall i generationer utan katastrofala resultat? Ja i framtidsoptimismens tidevarv blir ju allting bättre, så om dagens generation inte är lika kunniga som gårdagens är detta en optisk synvilla, ty det är helt enkelt så att dagens ungdomar kan sådant deras föräldrar inte hade någon aning om. Den uttalade implikationen varandes att det ungdomarna vet måste vara betydligt värdefullare än vad deras föräldrar vetat.

Befinner sig skolan i kris? Har den främrats så katastrofalt? Jag minns min tysklärare på gymnasiet som ondgjorde sig över skolreformer och protesterade att dessa var avsedda att terinfra analfabetismen i Sverige. Sannerligen profetiska ord, om man väljer att använda Inger Enkvists bok som facit. Detta var i mitten av 60-talet, Sveriges löroverk (som det hette på den tiden) var fortfarande besatta med duktiga och hängivna lärare, som tog skolans kunskapsförmedlande roll som självklar och fann den pedagogiska kliffrigheten från högre ort irriterande och till framtid att i möjligaste mån ignoreras. Och på den tiden var nämligen dessa pedagogiska promemorer väl skrivna och utmärkta av ett visst sunt förnuft. Jo de var ju skrivna av den tidens akademiker som trots allt hade prägats av en grundlig utbildning¹. Lärarna var på den tiden fortfarande till en stor del respekterade. Akademisk bildning var något ovanligt och därmed värde en blandning av respekt och avund, den senare stundom manifesterat som frakt. Ringaktningen har alltid funnits där, såväl underifrån, som ovanifrån. Skolan upplevs såväl som en odelad velsignelse, inte ens bland dem som trivs och lyckas, och därmed är det naturligt att många lärare personligen håller ansvariga för misslyckanden. Detta är mänskligt och naturligt, och i vissa fall kanske även berättigt. Men lärare har även setts som misslyckade akademiker, de som inte har haft kraft och begynnelse nog att stiga till de verkliga höjderna och därmed bara blivit lärare. Ja det finns även ett utbredd bildningsfrakt, att vara lärare är inget riktigt yrke. Dessutom arbetar de inte på somrarna.

Ett land från de lärare de förtjänar. Initiativen till den svenska nedrustningen av skolan kan skönjas fyrtio ja femtio år tillbaka i tiden, men det tar tid att ändra kursen på en sådan tung skuta som skolan. De aktiva lärarna måste först gå ut och ersättas av en ny generation med andra värderingar, annan utbildning, andra visioner. Eller avsaknad av sådana. Samtidigt ändras fruktställningarna. Den sammanhållande folkskolan ersätts av en frångående sammanhållen enhetsskola. Sedan urvattnas gymnasierna så att alla skall kunna gå där. Och till slut kas

¹ Didaktiska diskussioner är inget nytt påfund. För hundra år sedan förekom det också, med betydligt bättre formulerade inlägg än i dagens debatt.

pressen p att s gott som alla (dock av ngon outgrundlig anledning begrnsat till hlften av en rskull) skall uppn behrighet att studera vid hgskolan.

Denna utveckling bygger p politiska beslut. I Sverige till en stor del initierade av Socialdemokratin. Grundtanken r jmlikheten, utsuddandet av klyftor, mlsttningen att ge alla privilegiet att f en fullgod utbildning, och drmed tillflet till ett bttre och fulldigare liv. Att motstta sig sdana ambitioner kan inte annat n anses ssom reaktionrt. Problemet r att utbildning r inte samma sak som lkarvrd. Det r inte ngot som man kan f till sknks, endast ngot man kan frvrva p egen hand. Det finns vissa obehagliga sanningar. En av dessa r att framgng i utbildning inte ndvndigtvis r ett socialt arv. Det r en frga om individuell insats. Precis som vissa har stor fallenhet fr sportsliga eller konstnrliga bedrifter, har andra en naturlig fallenhet fr studerandet. Frr i tiden talade man om lshuvuden. Ett begrepp som i den allmna anti-intellektuella klimatet som prglar s gott som alla samhllens folkliga lager, inte r eller har ngonsin varit odelat positivt. Alla r inte lika begvade och mnade att studera. Och detta r givetvis djupt orttvist, precis som vissa mniskor r friskare n andra, lever lngre om inte ndvndigtvis rikare liv. Detta kan inte frnekas ven om begreppet begvning har just frnekats av mnga pedagoger ssom varande en illusion utan frklaringsvrde. Visst kan man stlla sig skeptisk till olika fyrkantiga frsk att mta begvning, att kvantifiera via intelligenskvoter. Men misslyckade frsk att mta betyder inte att vad som avses att mta inte existerar. I dagligt socialt umgnge rr vi oss med centrala begrepp som tenderar att undandra sig nrmare definitioner och kvantifieringar. Frtroende, krlek, respekt, r sdana begrepp. Liksom begvning. Visst kan man frneka dem i sin ambition att begrnsa sig till strikt objektiva och frment vetenskapliga diskurser. Vad man gr d r helt enkelt att begrnsa sitt sprk, frmena det mjligheten att tcka en vidare verklighet genom att helt enkelt frneka den. En diskussion om skolan kan aldrig bli rttvisande och upplysande om inte begreppet begvning, p gott och ont, erknes.

Men skolan r inte ett elitiskt projekt. Skolans uppgift r inte bara utbildning, detta att frmedla ett kunskapsstoff och frvalta en kultur, det r ven en frgan om att uppfostra, drav titeln p Enkvists bok. Uppfostra innebr bland annat att tukta, d.v.s. stnga av vissa utvecklingsmjligheter. Detta kan lta grymt men det r naturligt och oundvikligt. All utveckling all tillvxt bygger p att mjligheter skres av. En text i vilken alla bokstavskombinationer skulle vara tilltna skulle inte vara ngot annat n rappakalja. Samma sak gller livet. Mniskan liksom alla biologiska varelser r understllda drastiska restriktioner ver vilken hon inte har ngon kontroll. Kulturen r inget undantag, den r kringgrdad, ja i sjlva verket definierad och skapad av regler. Uppfostran r den process genom vilken en uppvxande mniska inlemmas i kulturen. Dri besitter hon inget val, lika lite som hon ger ett val i den slags av biologisk varelse hon r frutbestmd att utvecklas till. Kultur innebr regler. Ja regler r ofrnkomliga. De som bryter mot allmnnt accepterade regler mste skapa sina egna. Regler existerar ven i kriminella kretsar. Hrda och ofrsonliga regler betydligt mera hmmande n de mera liberala regler som utmrker den allmna kulturen. Frihet r ett subtilt begrepp som endast fr mening i ett mycket reglerat sammanhang. Den som knackar hmningslst p ett tangentbord uttrycker inget frihetsbegr, han eller hon uttrycker ingenting alls.

En mycket viktig komponent av uppfostran r utvecklingen av goda vanor. Detta kan inte betonas fr mycket. Bland annat William James framhller vanans betydelse fr ett gott liv. Den som inte ger vanan tvingas jmt och stndigt att fatta beslut om de mest triviala av

alla ting och drömed frömenas möjligheten att koncentrera sig på viktigheter. Det finns goda och dåliga vanor, och till de goda vanorna hör disciplin, koncentrationsförmåga, och förmågan att vervinna svårigheter. Detta är egenskaper som alla har nytta av och är inte nödvändigtvis bundna till den kunskapsinnehållande sfären, den gäller i lika hög grad inlärningen av färdigheter. Ja man kan i själva verket misstänka att det ultimata motivet för införandet av allmän skolgång var just denna uppfostran av elever. Alla kan inte vara ljusa, men alla kan lära sig att läsa och skriva och i själva processen utveckla dessa disciplinära vanor. De flesta människor är inte utbildbara utan kan utvecklas betydligt mer än vad som de skulle kunna göra på egen hand.

Skolan är inte den enda vägen att lära sig disciplin, koncentration och förmåga att vervinna svårigheter. Ja i själva verket kan man allvarligt undra i vilken utsträckning barn som har lärt sig utvecklar disciplin, koncentrationsförmåga och framför allt modet att verkoma motgångar i skolan. Tänker jag tillbaka på min egen skolgång kan jag knappast komma på några tillfällen. Jag minns väl framför allt att jag avskydde de bestämda tiderna. Att behöva infinna sig enligt ett schema. Detta betydde å andra sidan att lördagarna och löven fick ett speciellt skimmer². Skolarbetet som sådant var aldrig krävande eller utmanande. Visserligen brukar skolljus beskyllas för att vara pluggstjärnor (ett begrepp som jag misstänker har försvunnit i den moderna skolan) men oftast innebär skolarbetet knappast någon uppoffring. Läraren skiter man till stor del på egen hand, genom egna initiativ och baserade på lekfylld lust. Detta kan vara förfrående och innebära att när verkliga svårigheter så småningom tornar upp sig kan det vara alltför frestande att gå upp. Det är således grovt förnekande att indela elever i de som är disciplinerade, koncentrerade och uthålliga och de som inte är det. Skolarbetets resultat skrives genom dessa gränser. Den pedagogiska utmaningen är formidabel. Människor är olika och allmänna pedagogiska principer tenderar att bli grovt missvisande. Dock generationer av skolgång har utvecklat vissa traditioner, traditioner som fungerat hjälpligt och som det är frestande att betrakta såsom evolverade mot det optimala. Det vore meningslöst att frsöka göra en komplett lista och beskrivning. Dock strategier såsom repetition och utvärderande insatser som prov är exempel på sådana. Gemensamt för många av dessa strategier är att de inte är lustfyllda. De skall och de behöver inte vara det. Skolan är inte allt, utveckling mental sväl som fysiskt frsiggår även på andra arenor, där människor kan lära sig disciplin, koncentration och spöras att vervinna motgångar. Skolan är det formella livet och ett tvång, drutver lever barnet det verkliga lekfulla livet. För vissa typer av barn innebär även detta egna livet huvudsakligen ett kunskapsskande, och till en stor del en boklig sådan. Men detta är ett annat slag av kunskapsskande än det som frsiggår i skolan. Ett stort misstag av skolan är att inlätta detta lustfyllda lärandet i själva skolarbetet, detta är att göra det fatala misstaget att frntaga det egna initiativet och ansvaret. Skolans arbete är systematiskt och ofta tråkigt, medan det egna skandet kan vara osystematiskt. Skolan skall vara tråkig, skolan innebär trötningen, det nödvändiga. Skolan är inte lek. När skolan frsker anamma leken då är den inte bara sin egen systematiska strategi, den då är även leken, i och med att den frntar initiativet och ansvaret.

Skolan av idag är inte sämre utan bara annorlunda argumenterar en del. Tiderna har förändrats och vi behöver nya kunskaper. Sådana påståenden utan specifikationer är bara klyschor, måhända slående vid första ögonkastet, men tröttsamma efter ständig till intet förpliktigande upprepning. Visst behärskar barn datorer bättre än sina föräldrar och

² Med åldern försvann denna aversion, och i gymnasiet längtade jag väl nästan till måndagarna.

morföräldrar, men detta är knappast den moderna skolans förtjänst. Och, detta glöms ofta bort, dessa nya färdigheter är av ganska primitivt slag, av den typ som man oftast lär sig när man behöver det. Detta leder in på begreppet användbarhet. Kunskaperna skall vara direkt användbara. Vad menas med det? I sin mest bokstavliga tolkning talar vi om funktionella färdigheter som man ändå bäst lär sig på 'jobbet'. För sådana individer som ser kunskap som fakta som skall inpluggas ligger en sådan attityd nära till hands. Engelskan tas ofta upp som ett exempel på något som dagens barn kan så mycket bättre än sina föräldrar. Svenska folkets bristande behärskning av engelska tycks vara en väl bevarad hemlighet. Man lider när man hör politiker och kolleger rådbråka detta språk³. Torftigheten och stelheten i uttrycket, den bristande känslan för ords valörer. Det är förvånansvärt ovanligt att folk läser litteratur på engelska⁴. Det intressanta är huruvida inte gårdagens gymnasiebildade generation faktiskt behärskade tyska bättre än vad dagens generation behärskar engelska.

Den nedrustning vi sett av den svenska skolan är dock inte ett specifikt svenskt fenomen, även om man kan finna ett fog för denna uppfattning genom att tolka olika internationella undersökningar. Det är framför allt ett västerländskt fenomen och orsakerna därtill ligger djupare än specifika politiska beslut eller vissa pedagogers inflytande, även om det kan vara frestande att identifiera sådana. För Sveriges del är det speciellt frestande att peka på den av Gran Persson införda kommunaliseringen av skolan 1989. Denna har uppenbarligen haft mycket negativa effekter, av vilka många lyfts fram i Enkvists bok, men på andra sidan var det en reform som såg till i tiden och som föregåtts av andra reformer som har haft som uppgift att successivt nedvärdera lärarprofessionen⁵. När det gäller det pedagogiska undergruvandet skall man vara lite försiktig att lägga den ultimata skulden på filosofer som Rousseau, Kant, Wittgenstein som författaren har en tendens att göra. Ej ens heller på klassiska pedagoger som Piaget eller Dewey. Problemet är dess vulgra uttolkare. Den skoldebatt som prglar Sverige, och jag misstänker även andra västeuropeiska länder, är nästan helt i händerna på folk som själva är medelmåttor, som uppfattat skolningen som ett meningslöst pluggande, (och sina mera framgångsrika kamrater såsom strebrar) och som därmed med nyvckta drars frnumstighet predikar om det lustfyllda lärandet, hur fakta är meningslösa och hur mycket viktigare det är att lära sig metoder att skaffa fakta. Vad kan vara mera blodstrtande än att bli undervisad av en sådan dre att det viktiga är att testa förståelse och inte eftersträva uppräbbandet av

³ Många debattörer påpekar att svenska politiker borde ha med sig tolk även i engelskspråkliga sammanhang när de far utomlands och förhandlar.

⁴ Det finns ingen genväg till att skaffa sig språklig kompetens, det gäller att läsa oupphörligen och flitigt från unga år.

⁵ I USA, fregngslandet, har den egalitiserande tendensen i skolan legat före Europa. Medan en gymnasie lärare i Sverige tjuv social prestige fram till 70-talet, så hade de amerikanska lärarna ingen professionell status (och i USA är begreppet 'professional' mycket prestigeladdat) sedan länge. En 'high-school teacher' betraktades på ungefär samma nivå som en busschaufför. Vi har snart kommit dithän i Sverige, om vi inte redan har gjort det. Jämsides med detta har elitutbildningen i USA utvecklats mer än i något annat land. Medan den europeiska traditionen har inneburit en statlig kvalitetsskring av undervisningen, har den i USA lämnats till privata initiativ, dock skall inte jämföras att i många amerikanska stater, främst Kalifornien, utgör dock de statliga universiteten elituniversitetet. Tecken tyder på att en sådan utveckling även är igång i Europa.

minneskunskaper. Vad r lättare n s g i matematiken att testa elevers frstelse, och vad r samtidigt grymmare? Dessa profeter finns p alla stadier, hgt upp i akademien och i statliga frtroendeposter. De ger inflytande och bidrager till det frakt infr pedagoger som utbreder sig bland mera reflekterande individer.

Det finns ven goda reflekterande pedagoger med sunda basinstinkter och utan ambitioner p att i grunden frndra undervisningen. Det r inget strre fel med Piaget. Han har gjort ett allvarligt frsk att stlla pedagogiken p en vetenskaplig grund genom att utarbeta teorier om inrandet. Felet r att ingen tycks serist ha frskt bygga p Piaget, utmana och utveckla hans idéer, som i andra vetenskaper. Det finns ingen anledning att ta hans teser som givna och sanna, de r till fr att kritiskt granskas. Hans teorier om mognad r helt enkelt ett frsk att beskriva en strukturering av inrandet, att beskriva det ovedersgliga faktum att inlrning kan trots allt inte ske huller om buller, att det inte utgr ett insamlade av isolerade fakta, utan att det sker i stadier, dr varje stadie frutstter att ett fregende stadium erntts. I korthet kan detta beskrivas ssom ett uppnendet av successiva mognadsstadier. Mycket av det allmna inrandet r instinktivt och drmed omedvetet. Detta innebr att kltringen uppfir mognadsstadierna mer eller mindre identifieras med den kronologiska lder. Man frsker inte lra en ett-ring att lsa, det r helt enkelt inte moget fr det, det r s mnga andra mera pressande krav p anpassning det behver adressera. Den normala sju-ringen dremot lr sig lsa betydligt enklare n bde en fem-ring och en analfabetisk tjugo-ring. Inlrningens struktur samt den neurologiska basen fr densamma utgr i allra hgsta grad legitima pedagogiska forskningsuppgifter.

Vad utgr det verkliga sklet fr skolans frfall i framfr allt vsterlandet? Det r inte en frga om bristande resurser, ty skolngnen i underutvecklade lnder r ofta mer framngsrik. Goda traditioner och respekt fr dem betyder mycket mera n pengar. Exempel p sdant r att ungdomar frn de forna ststaterna har oftast erhllit en betydligt mera gedigen utbildning r sina vsterlndska jmnriga. Men hur lng kommer detta att best? Skolans klassiska roll har varit kunskapsfrmedlingen, att samhllet helt enkelt behvt arbetskraft p olika niver. Det moderna vsterlndska samhllet mot vilket alla samhllen strvar utmrkes genom att en strre och strre del av befolkningen blir verfldig. Syftet med skolan r inte lngre att frmedla ndvndig kunskap utan att frvara barn och ungdomar. Pressen p hgre och hgre utbildning r helt enkelt ett stt att sysselstta ungdomar. Vad som r viktigt r inte innehllet i utbildningen, utan att den genomfrs. Kritiken mot betyg, ett utvrderingsredskap fr att frvalta innehller, inriktar sig p dess sorterande och konkurrensframkallande aspekter, att betygen vidgar klyftorna och stressar elever. Det ironiska r dremot att en skola dr konkurrens nedtonas för att mna eleverna mynnar ut i ett samhlle dr konkurrensen dremot r stenhrd och sker p andra och grymmare grunder. Grundproblemet r att i den moderna ekonomin s finner den enskilda mniskan sitt berttigande mindre och mindre ssom producent utan hennes uppgift blir istllet mer och mer konsumentens. ven hennes skolng r konsumentens. Utbildning r ngot man konsumerar inte skapar sjlv (till trots fr den moderna utbildningens frment kreativa karakt) och som nr den inte fungerar helt enkelt skylls p producenten av denna utbildning som givetvis r helt skild frn eleven sjlv. Det talas om vrdet av den praktiska utbildningen, att vi inte alla kan uppskatta och ta till vara den rent teoretiska. Problemet r att med vissa specifika undantag behovet av praktiska mniskor hela tiden sjunker, dessa niches fasas ut, och kvar blir bara den formella skolngnen vars uppgift r frvaringen och

underhållningens.

Vad kommer att ske? Den stora massan av befolkningen kommer att reduceras till analfabetismen, medan en tunt elitskikt kommer att erbjudas specialskolor. Det är långt ifrån skert att denna elit kommer att suga upp begynnarna, även om många av dem, om de besitter andra kvaliteter utöver sin så kallade läsbeväring, kommer att slå sig fram. Vad det innebär är just denna orttvisa sortering och vidgande klyftor som den moderna skolan är till för att stävja istället kommer att accentueras och en i sanning reaktionär utveckling kommer att stimuleras byggandes på den stora massans status som enbart varande konsumenter. Denna konsumtionsspiral är miljömässigt ohållbar, så vad kommer således att hända i slutändan? Vad har varit de verkliga den tidigare i historien?

26/3 2007 **Ulf Persson:** *Prof.em, Chalmers U.of Tech., Göteborg Sweden ulfp@chalmers.se*